

УДК 332.146.2+504.062

І.В.Бутирська, к.е.н.,
Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Чернівці

УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОСТІ

Стаття присвячена дослідженню сучасних наукових підходів до розуміння основних аспектів управління еколого-економічним розвитком регіону. Обґрунтовано доцільність акцентування уваги на забезпеченні сталого розвитку регіону як збалансованого розвитку соціо-еколого-економічної системи.

Статья посвящена исследованию современных научных подходов к пониманию основных аспектов управления эколого-экономическим развитием региона. Обоснованно целесообразность акцентирования внимания на обеспечении устойчивого развития региона как сбалансированного развития социо-эколого-экономической системы.

The article is devoted research of the modern scientific going near understanding of basic aspects of management ecological-economic development of region. Grounded expedience of accenting of attention on providing of steady development of region as the balanced development social- ecological-economic systems.

Ключові слова: регіон, розвиток, соціо-еколого-економічна система, збалансованість, сталий розвиток.

На сьогодні людство відчуває поступове поширення, як на регіональному, так і на глобальному рівнях, негативних екологічних наслідків економічного і техногенного розвитку суспільства. Вплив соціально-економічного розвитку на природно-ресурсні багатства змушує переглянути існуючі пріоритети, враховуючи при цьому соціальні, економічні та екологічні проблеми. Це зумовлює необхідність переосмислення і подолання низки проблем, що накопичилися за весь період існування людства. До таких проблем насамперед слід віднести погіршення якості життя та здоров'я населення, що характерні для багатьох країн; диспропорції у розвитку різних регіонів; екологічні катастрофи; зменшення природних ресурсів, що призводить до корінних змін у природі і негативно позначається на самому існуванні людства. Осмислення зазначених проблем приводить до розуміння того, що хоча розвиток промисловості та науково-технічний прогрес приносять чимало благ, проте також зумовлюють виникнення низки глобальних проблем – соціально-екологічних, демографічних, сировинних, енергетичних, кліматичних тощо.

Не викликає заперечень той факт, що причиною погіршення екологічної ситуації є негативний вплив господарської діяльності людини на природні процеси планети, надмірне споживання природних ресурсів, порушення біохімічних циклів довкілля і його здатності асимілювати та самовідновлюватися. Основним наслідком цього є те, що забруднення оточуючого людину середовища в одному регіоні веде до зміни природних умов в інших регіонах, навіть суттєво віддалених від місця впливу.

Досвід державотворення та ринково орієнтованого реформування економіки України висвітлив широкий спектр проблем, які необхідно розв'язувати на шляху побудови демократичного суспільства. Проте причини виникнення та загострення багатьох проблем треба шукати не тільки в площині практичних

дій, а й у недостатньому теоретичному осмисленні природи цих процесів та у відсутності наукового обґрунтування стратегії управління ними в сучасних умовах [1, с.197]. Тому сьогодні особливо актуальними є проблеми теоретичного моделювання економіки з урахуванням екологічних обмежень.

Водночас існуючі екологічні проблеми певною мірою зумовлені ще й неувагою представників економічної теорії протягом тривалого періоду часу до екологічних обмежень економічного та соціального розвитку, яким не надавали належного значення. Це зумовило те, що сучасний техногенний тип економічного розвитку характеризується надмірним антропогенним впливом людини на природу: неврахуванням екологічного фактора, швидким і виснажливим використанням природних ресурсів, їх надексплуатацією зі швидкістю, що перевищує можливості їх відновлення.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів управління еколого-економічним розвитком соціально-економічних систем у контексті сталості присвятили свої наукові доробки такі вітчизняні вчені, як В.Буркинський, В.Вернадський, В.Григорків, Б.Данилишин, М.Долішній, С.Дорогунцов, З.Герасимчук, В.Кравців, Л.Масловська, В.Шевчук та інші. Серед зарубіжних вчених варто відзначити дослідження У.Айзарда, Р.Айреса, К.Боулдінга, Г.Дейлі, У.Каттона, Р.Коуза, В.Леонтьєва, Д.Л.Медоуз, Д.Х.Медоуз, М.Месаровича, А.Пігу, Д. Форда, Дж.Форрестера. Водночас існує досить багато не вирішених питань щодо забезпечення збалансованого розвитку соціо-еколого-економічних систем, які потребують подальшого доопрацювання та розвитку.

Основою економічного життя суспільства є постійний рух, що характеризується безліччю поступових кількісних і якісних змін. Ці зміни стосуються не тільки продуктивних сил і виробничих відносин, але і зростаючої продуктивності праці, її спроможності до створення все більшої кількості благ, корисних суспільству і людині.

Для характеристики цих змін використовують поняття економічного зростання, при цьому зростання – це процес, який є складовою економічного розвитку, що включає періоди зростання і спаду. Первинні причини поступального розвитку економіки зумовлені взаємозв'язком між суспільним виробництвом і результатом його призначення – задовольняти потреби людини. Поява потреби та її задоволення зумовлюють необхідність нарощування виробництва і його удосконалення для задоволення нових потреб. Водночас, поряд із позитивними наслідками, цей процес викликає і низку негативних, зумовлених впливом створених благ та їх виробництвом на оточуюче середовище – соціальне та екологічне.

Проблемі впливу економічного та соціального зростання на екологічне середовище досить тривалий період часу не надавалось належного значення. Щоправда, окремі аспекти взаємозв'язку економічного і соціального розвитку із використанням екологічних ресурсів знайшли своє відображення у різних

теоріях суспільного розвитку, які досліджували складні взаємозв'язки природничих та господарських процесів. Зокрема, дослідження проблем взаємозв'язку природи, економіки та суспільства відображено у поглядах, сформованих представниками першої наукової економічної школи – класичної політичної економії. Це пояснюється насамперед тим, що для періоду її становлення і розвитку (II половина XVII ст. – I половина XIX ст.) характерним було поєднання у тогочасних дослідженнях системного мислення з емпіричним аналізом природного світу, завдяки чому філософи, економісти, соціологи, математики, фізики досліджували суспільні інститути, соціальну структуру та системи цінностей, використовуючи інтегральний підхід, що охоплював широку сферу знань.

Термін «сталий розвиток» з'явився у наукових публікаціях у другій половині 80-х рр. XX ст. Його поява пов'язана із Міжнародним форумом з навколишнього середовища і розвитку, що відбувся у Ріо-де-Жанейро. Саме тоді, ще в 1992 р., світове співтовариство проголосило перехід до сталого розвитку, який створює умови для гармонізації відносин людини і природи, оптимального задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Суть сталого розвитку полягає у забезпеченні такого господарського зростання, яке дає змогу гармонізувати відносини людина-природа (довкілля) та зберегти навколишнє середовище як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь.

На цій основі сформульована нова модель суспільства – суспільства сталого розвитку. У пакеті міжнародних документів, підготовлених Комісією з навколишнього середовища і розвитку ООН, було запропоновано прийняти концепцію сталого розвитку (Sustainable Development – дослівно перекладається як «розвиток, що само підтримується») як основу розвитку світового співтовариства.

Таким чином, сталий розвиток можна визначити як збалансований розвиток, що характеризує властивість соціо-еколого-економічної системи до самовідтворення, самопідтримування та протидії антропогенному впливу внутрішніх та зовнішніх факторів, при якому забезпечуються економічне зростання та суспільне відтворення за умови збереження цілісності навколишнього середовища. При цьому основними ознаками сталого розвитку території є рівноважний, збалансований, самопідтримуючий, самовідтворюваний розвиток.

Глобалізація екологічних проблем ставить нові завдання щодо забезпечення механізмів адаптації економічної діяльності до відтворювальних можливостей довкілля. Як правило, питання перспективи взаємодії суспільства і природи фактично зводиться до дилеми: або економічне зростання або екологічна безпека [2, с. 45].

У сучасній науковій літературі виділяють такі чотири критерії сталого розвитку на довгострокову перспективу:

1. Для відновлюваних природних ресурсів їх кількість або можливість

відновлювати біомасу повинні щонайменше не зменшуватися протягом часу, тобто забезпечення режиму простого самовідновлення.

2. Для невідновлюваних природних ресурсів максимально можливе уповільнення темпів видобутку та використання їх запасів з перспективою заміни їх в майбутньому на інші нелімітовані види ресурсів.

3. Для відходів повинна бути передбачена можливість мінімізації їх кількості на основі впровадження маловідходних, ресурсозберігаючих технологій.

4. Забруднення навколишнього середовища в перспективі не повинно перевищувати його сучасний рівень, повинна бути передбачена можливість мінімізації забруднення до соціально й економічно прийняттого рівня [29].

Управління еколого-економічними системами полягає в тому, щоб забезпечити таку внутрішню взаємодію їх елементів, при якій високі темпи розширеного відтворення, економічного росту і підвищення добробуту поєднуються зі збереженням, безперервним поліпшенням і розвитком як окремих сфер, так і всього навколишнього середовища [3, с.31]. У цьому контексті розвиток екологічно збалансованої економіки можна представити як оптимальну траєкторію руху людства, що дасть змогу гарантувати високу якість довкілля та економіки.

Для України питання вироблення стратегії екологічного сталого розвитку є дуже актуальним і в той же час – надзвичайно специфічним, оскільки вимагає проведення фундаментальних досліджень усіх аспектів цієї проблеми. Водночас провідну роль в успішному втіленні ідеї сталого розвитку в Україні відіграватиме те, наскільки органічно ми зуміємо вписати і розумно використати в інтересах української держави так звані регіональний фактор. Для такої диверсифікованої в історичному, демографічному, екологічному, економічному відношеннях держави, як Україна, це принципово важливо [1, с.197].

Забезпечення сталого розвитку регіонів має ґрунтуватися на комплексі притаманних йому сприятливих географічних, історичних, геоекономічних, демографічних, соціально-економічних, рекреаційних та екологічних особливостей та стимулювати розв'язання проблем, що зумовлені факторами лімітуючого характеру: малоземелля, низький рівень індустріального розвитку, праценадлишковість, складні умови проживання в гірській місцевості, високий ризик сільськогосподарської діяльності [4].

Будь-який регіон є відкритою системою, що складається з взаємозалежних частин, які у свою чергу характеризуються зв'язками із зовнішнім відносно регіону середовищем. З позицій концепції сталого розвитку внутрішні складові регіональної системи – це економічна, соціальна та екологічна підсистеми, які є рівнозначними та знаходяться у стані постійного взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливу. Відносно регіону зовнішнім середовищем є інші регіони країни, їх групування, держава, а для прикордонних регіонів – й суміжні прикордонні регіони інших держав.

Поява негативних змін у стані і розвитку соціальної, екологічної та економічної підсистем регіону, під впливом екологічного фактора, свідчить про існуючі порушення еколого-економічного балансу регіону. Для прикордонних регіонів їх негативна дія підсилюється транскордонним характером взаємовідносин, що зумовлює негативний вплив на стан довкілля й інших країн. Це зумовлює потребу в здійсненні ефективної та дієвої регіональної політики в сфері природокористування, екологічної безпеки та охорони природи. Адже екологічні проблеми проявляються насамперед на регіональному рівні і тому саме на регіональному рівні необхідно усувати еколого-економічні протиріччя.

Як правило, управління економічною і соціальною сферою у рамках місцевого самоврядування відособлене від управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища. Процеси ухвалення управлінських рішень в цих підсистемах не достатньо взаємопов'язані і скоординовані між собою, можуть вступати в протиріччя один з одним, викликаючи екологічно конфліктні ситуації в регіоні. Діюча система управління екологією і природними ресурсами на регіональному рівні, в умовах зміни форм власності і реструктуризації не забезпечує узгодження економічних цілей підприємництва з природоохоронною метою даної території. Крім того, на перших етапах перехідного періоду виникає небезпека погіршення екологічної ситуації у зв'язку з порушенням господарських зв'язків, зношеністю устаткування підприємств, підвищенням ризику аварійності виробництва, відсутністю коштів для екологізації виробничих систем. Недостатній взаємозв'язок територіального управління економікою з природоохоронним управлінням не дозволяє знаходити оптимальні рішення, що забезпечують економічні інтереси підприємства, соціальні інтереси населення території за умови збереження якості навколишнього природного середовища [5, с.23-24].

Основними принципом забезпечення еколого-економічної збалансованості є умова, за якою розміщення і розвиток матеріального виробництва регіону повинні здійснюватися відповідно до його екологічної стійкості до антропогенних дій. При цьому темпи економічного обороту в галузях економіки регіону повинні бути приведені у відповідність до швидкостей відтворення і відновлення якісних і кількісних параметрів екологічної системи в межах діапазону допустимих значень.

Реалізація концепції сталого розвитку на регіональному рівні повинна ґрунтуватися на концепції збалансованості соціо-еколого-економічної системи. В основі даної концепції лежить низка взаємозалежних балансів: баланс потреб і можливостей територіального виробництва; баланс між потребами виробництва в природних ресурсах і відтворювальних можливостях навколишнього природного середовища; баланси усередині самої природної системи.

Кожний регіон як територіальне утворення має свою екологічну ємність і

припустиме екологічне навантаження, що залежить від здатності навколишнього середовища до асиміляції шкідливих відходів і відтворення природних ресурсів. Тому оптимальна збалансованість економічної, соціальної та екологічної підсистем регіону передбачає необхідність приведення у відповідність масштабів і форм господарювання із його природними можливостями та властивістю протидіяти антропогенному впливу внутрішніх та зовнішніх факторів для забезпечення досягнення і збереження рівноважного стану. Необхідно враховувати, що забезпечення соціальних і економічних потреб регіону повинне здійснюватися в межах екологічних обмежень, що дозволить зберегти стійкий стан його еколого-економічної системи.

Розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем регіонів значною мірою повинно узгоджуватися із завданнями національного рівня, але при цьому необхідно практично реалізовувати теоретичні аспекти сталого розвитку із урахуванням місцевих особливостей, що передбачає, зокрема: вивчення теоретичних і практичних аспектів сталого розвитку економіки, екології і суспільства та його взаємозв'язку з іншими ключовими категоріями розвитку території; систематизацію існуючих теоретичних і методологічних поглядів на сталий розвиток регіону; виявлення основних тенденцій розвитку економічної, соціальної та екологічної компоненти регіону, їх моделювання; оцінку якості соціо-еколого-економічної системи, її розвитку і ступеня стійкості в довгостроковій перспективі; дослідження структури соціо-еколого-економічного потенціалу регіону і виявлення факторів сталого розвитку; розробку концепції сталого розвитку регіону.

Державна регіональна підтримка економічної, соціальної та екологічної підсистем, з одного боку, повинна забезпечувати збереження територіальних ресурсів біосфери, оскільки їх обсяг і якість поряд із матеріальними благами визначають рівень життя населення, з іншого – сприяти зростанню економічного потенціалу регіону, масштабам виробництва, розвитку бізнесу і зайнятості працездатного населення. При цьому функціонування регіону як відкритої системи, що складається з економічної, соціальної та екологічної підсистем, які є рівнозначними та знаходяться у стані постійного взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливу, – одна з основних передумов сталості регіону.

Список використаних джерел:

1. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети: Монографія / Долішній М.І. – К.: Наукова думка, 2006. – 512 с.
2. Кравців В. Современные научные подходы к окружающей среде и социально-экономическому развитию / Под. Ред. Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна. – Киев: Наукова думка, 1998. – 480 с.
3. Малешкин М. Экономика и окружающая среда: Взаимодействие и управление / Малешкин М., Зайцев А., Маржилов Х. – М.: Экономика, 1979. – 207 с.
4. Концепція сталого розвитку Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.carpathia.uz.ua/biznes/konceptija.htm>.
5. Борнонос В.Н. Проблемы согласования эколого-экономических интересов в условиях рынка / Борнонос В.Н., Буряковский В.В. // Екологічна економіка і управління: у 2-х т.– Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1997. – Т. 2: Економіка для екології. – С. 22-27.